

AKTUÁLNÍ PROBLÉMY VÝZKUMU ROZVOJOVÝCH ZEMÍ

Dne 9. dubna 1968 se v Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii konalo zasedání Komise pro dějiny a kulturu národů Latinské Ameriky. V úvodu dr. Antonín Šnejdár, ředitel ÚMPE, nastínil nové podmínky, ve kterých se dnes uskutečňují mezinárodní vztahy naší socialistické společnosti a upozornil na nutnost nově přistupovat i k otázkám výzkumu zemí třetího světa. Z toho vyplývají i nové úkoly pro práci Komise pro dějiny a kulturu národů Latinské Ameriky. K těmto otázkám uveřejňujeme výtaž z referátu doc. dr. Ladislava Dvořáka, CSc., vědeckého pracovníka ÚMPE.

Výzkum sociálně ekonomické problematiky rozvojových zemí byl zasažen deformací, kterou po dlouhá léta trpěly společenské vědy, v nemenší míře než ostatní oblasti. I zde byla likvidována autonomie bádání, která je nezbytným atributem vědy, a výzkum byl přetvořen ve svérázný ideologický nástroj, který měl apologeticky obhajovat danou praxi včetně jejich chyb a nedostatků. Kritériem pravdivosti a společenské efektivity výzkumu se stala potřebnost či nepotřebnost jeho výsledků pro skupinu vedoucích provádějících danou politiku. Postupně se vytvořil celý systém společenských zábran pro rigorózně objektivní vědecký výzkum, jejichž těžiště leželo mimo rámec vlastní vědy. Došlo k jakémusi „znárodnění“ či „zestátnění“ společenských věd zabývajících se problematikou rozvojových zemí. Nebylo rozdílu mezi názory a hledisky státních či stranických činitelů, pracovníků vědy, kultury a sportu — všechny názory byly unifikovány na jednu „státní“ rovinu. Hlediska jednotlivých účastníků mezinárodních vztahů „zmizela“, jejich názory byly totožné,

neměly svou fyziognomii, nehledě na dělbu práce mezi nimi. Existovalo jedno univerzální závazné hledisko, které oficiálně interpretovalo daný stav, hlediska jiná, odlišná od tohoto úředního, existovat nemohla. Tím i vědecký výzkum ztratil své pravé opodstatnění.

Je známo, že sociálně ekonomické problémy zemí Asie, Afriky a Latinské Ameriky jsou v marxistické literatuře (v ČSSR i za hranicemi) velmi málo rozpracovány. Setkáme se sice s nejednou prací na toto téma, ale mnohé mají ne příliš vědecký, ale spíše povrchní, agitátorský charakter a jsou poplatny subjektivistickému a idealistickému přístupu. V silně zdeformované podobě byl interpretován vztah mezi světovým proletářským a národně osvobozeneckým hnutím. Toto hnutí bylo dlouho pokládáno za pouhou zálohu světové proletářské revoluce, přičemž jeho vlastní imanentní zájmy a problémy byly zatlačeny do pozadí. Za progresivní síly a procesy v zemích Asie, Afriky a Latinské Ameriky byly vyzdvihovány jenom ty tendence, které řešily třídní problémy a směřovaly bezprostředně k nekapitalistické cestě, po případě k socialismu. Existující objektivní rozpory mezi rozvojovými zeměmi a socialistickými zeměmi byly bagatelizovány a odsunovány do sféry přechodných chyb a náhodných omylů. Pomoc socialistických zemí porobeným národům a rozvojovým zemím byla motivována ne oboustrannými zájmy, ale jedině pocity nadosobního, až mysticky líčeného internacionalismu a teatrálně zidealizovaným postojem velkodušné (a tím pro rozvojové země nepochopitelné) altruistické pomoci.

Velký rozvoj národně osvobozenického hnutí po II. světové válce a zvláště ve

druhé polovině 50. let se odrazil v marxistické teorii tak, že úspěchy a úloha rozvojových zemí byla přeceňována, problémy a potíže zlehčovány. Tím vznikl celý komplex subjektivistických iluzí, které dostaly mnohdy i oficiální podobu státních a stranických usnesení a pronikly dokonce do dokumentů mezinárodního komunistického hnutí. Tyto materiály odrážely s větší či menší mírou pravděpodobnosti pouze určitou konkrétní situaci a tendenci, ale v dlouhodobé perspektivě se ukázaly v mnohých aspektech překonanými či falešnými.

V posledních letech se národně osvobozenecké hnutí setkávalo se širokým nástupem světové kontrarevoluce, prožívalo řadu obtíží rázu vnitřního i mezinárodního, utrpělo i nemálo neúspěchů. Ve spojitosti s tímto určitým odlivem revoluční vlny převládla v marxistické teorii i praxi zase druhá, neméně subjektivistická krajnost, a to neúměrné podceňování rozvojových zemí, bagatelizování jejich úlohy ve světě i jako spolupracovnice a partnera zemí socialistické soustavy. Toto podceňování významu rozvojových zemí trvá doposud. V mimořádně silné míře byla nejrůznějšími dogmatickými iluzemi a subjektivismem, které vydávají přání za skutečnost, zdeformována koncepce o kapitalistické a nekapitalistické cestě rozvoje třetího světa. Místo seriózního rozboru sociálně ekonomické struktury a jejího objektivního pohybu byla ještě v první polovině 60. let vyhlášována apriorní politická a agitační hesla, která diskreditovala marxistickou teorii ve veřejném mínění nesocialistických zemí. Rovněž názory západních teoretiků na náš postup v otázce rozvojových zemí jsou velmi málo zpracovány a ještě méně publikovány. Je to vina nejen pracovníků výzkumu. Politické klima nejen v období kultu, ale prakticky do současné doby tento výzkum nejen nepodporovalo, ale přímo brzdilo. Jen v omezené míře a v krotkých uhlazených formách bylo možno publikovat názory západních teoretiků a praktických politiků o činnosti, chybách a příčinách neúspěchů socialistických zemí, jednotlivých institucí a činitelů a jen výjimečně bylo možno napsat, v čem má tato západní kritika své oprávnění a objektivní základ. Bylo to teoreticky „zdůvodňování“ domnělými obavami z působení ne-

přátelské ideologie na naše občany. Objektivními vědeckými metodami zcela nezpracovaným polem zůstává i oblast naší subjektivní činnosti, chybí soustavný kritický pohled na efektivnost a účelnost jednotlivých forem spolupráce a pomoci rozvojovým zemím. Naši veřejnosti doposud například nebyly předloženy komplexní údaje o čs. pomoci jednotlivým rozvojovým zemím, o půjčkách a úvěrech, o jejich účelnosti a splácení, o dodávkách zbraní do některých zemí a řada dalších otázek. I když je jasné, že ne všechno je možno ihned publikovat, přece fakticky došlo k censurování veřejného mínění podle subjektivních představ.

To se týká též tak důležité otázky, jako je pochopení některých kritických slov představitelů rozvojových zemí na adresu socialistických zemí. Toto antisocialistické zaměření části ideologie v rozvojovém světě, jehož poměr k socialistickým zemím není tak růžový a čistě bratrský, jak o tom píše část autorů do dnešního dne, není možno svádět jedině na působení antikomunistické propagandy, ale vzniká objektivně na základě objektivních rozporů. Antikomunistická ideologie, která byla doposud pouze předmětem kritiky, musí změnit v celém našem systému společenských věd svou funkci. Její systematická konfrontace se skutečností v socialistických i rozvojových zemích a v celém světě může být jedním ze zajímavých a nezanedbatelných zdrojů či impulsů poznání i pro marxistickou vědu a teorii.

Z uvedeného vyplývá, že v ČSSR v současné době neexistuje zpracovaná teoreticky fundovaná koncepce, která by ze strategického hlediska umožňovala vytvářet široký prostor pro vytváření a rozšiřování vzájemně výhodných vztahů s rozvojovou oblastí. Teoretický zpracování otázek vzájemného propojení systémů socialistických a rozvojových zemí se nedostalo dále než k opakování základních principů o nutnosti těchto styků, o jejich velké historické úloze, o jejich nové kvalitě a přednostech. Dosavadní rozhodnutí vedoucích stranických a státních orgánů se tedy uskutečňovala jen s velmi malou pomocí teorie, která na tomto úseku relativně zaostala.

Z uvedeného vyplývá, že ve výzkumu sociálně ekonomické problematiky roz-

vojových zemí existují velké potíže. Jejich podstata spočívá v tom, že nejsou rozpracovány základní teoretické principální přístupy k této problematice, že nebyly provedeny ani počáteční vědecké diskuse (na seriózně vědecké platformě) o základních elementech a procesech, že nejsou ani vědecky formulovány základní teoretické problémy, a tím méně pak naznačeny alternativy jejich řešení.

V současné době tedy jde o to rehabilitovat v plném rozsahu vědecký výzkum rozvojových zemí (podobně jako i ostatních společenských věd). To lze ovšem uskutečnit jen ve složitém procesu přetváření obsahu a metod samého výzkumu, podstatnou změnou sociálního klimatu a impulsů jeho rozvoje, zásadním přehodnocením společenského postavení a sociální funkce tohoto výzkumu. Proces výzkumu, který byl doposud proniknut ve značné míře administrativními vztahy, je třeba přeměnit v živý, neukončený a otevřený systém poznávání, sebepoznávání a uskutečňování, aby v něm postupně nabývaly rozhodující váhy pravdivost a naléhavost myšlenek a idejí. Bude třeba restituovat autonomnost vědeckého procesu, započít proces demokratizace vědy v plném smyslu toho slova, a tím se budou postupně vytvářet objektivní i subjektivní podmínky pro kvalitativně nový rozvoj vědeckého výzkumu. Současně je třeba otevřít prostor pro širokou konfrontaci s nemarxistickými a nesocialistickými názory.

Je třeba, aby si věda získala v celém systému mezinárodních vztahů socialistické společnosti (nejen státu) své místo a též svou vlastní tvář a tomu odpovídající prostředky a metody. Věda musí mít vlastní nezávislé hledisko, to je nejen jejím právem, ale přímo povinností.

Nemají-li naše pozice a autorita v rozvojovém světě klesat, ale naopak vzrůstat, pak je třeba rozvojovým zemím jasně a jednoznačně tlumočit naše stanovisko v otázkách, které jsou pro ně rozhodující. Čím jasněji a méně diplomaticky, tím lépe. Je třeba odbourat taktiku frází a mnohoznačných prohlášení. Je nezbytné ukazovat, že určitá záležitost má mnoho stránek a variant, ale je třeba jasně rozvojovým zemím prohlásit, pro jakou vari-

antu jsme my a zároveň před světem zdůvodnit, proč se určité varianty zřikáme. Často se ovšem můžeme mýlit. Proto s odpůrci názorů je třeba zacházet ne jako s nepřáteli, odbývat a ponižovat je, ale diskutovat a konfrontovat. Ve vědě to tedy znamená nazývat věc pravými jmény — porážku porážkou, úspěch úspěchem, i když to jsou vždy věci nesmírně složité. Používání dvojnásobných a neurčitých výrazů nemá ve vědě místa — jejich používání ať posoudí ve své oblasti diplomaté. Proto i v tomto smyslu je třeba zahájit nové období ve vývoji výzkumu.

Tato nová etapa ve vývoji vědy bude znamenat budování opravdu nového vědeckého přístupu ke skutečnosti v rozvojových zemích. Budou se určovat nové hodnoty, nový systém a hierarchie těchto hodnot a kategorií, nová kritéria. Tato etapa nebude tak dramatická, hluchá a atraktivní jako dosavadní vývoj, ale bude o to zásadnější a hlubší. Nutnou součástí nové etapy výzkumu je reorganizace celého způsobu řízení výzkumu této problematiky. Je třeba prosadit, aby v řízení vědy měli rozhodující slovo skuteční vědci, kteří v současné době provádějí výzkum a jsou nositeli určitých idejí, kolem kterých mohou semknout kolektiv lidí. I v tomto případě je třeba si stále uvědomovat, že vedení nemůže nahrazovat samostatné myšlení vědeckých pracovníků, že mu může (v omezeném měřítku) dát pouze určitý směr a cíl, může pomoci vytvářet nezbytné prostředky a podmínky k výzkumu (materiální, kádrové atd.), může výrazně zasáhnout do vytváření pravidel spolupráce mezi jednotlivými úseky vědy, stanovit jejich rámec atd.

Závěrem řekl doc. Dvořák, že nyní považuje za nejdůležitější pro zahájení nové etapy výzkumu problematiky rozvojových zemí hlubokou analýzu a přehodnocení ideově teoretických hledisek celého výzkumu rozvojových zemí. Ostatní otázky, jako jsou problémy plánování, kádrové a organizační otázky, vztah teorie a praxe, aplikace a využití výsledků výzkumu a řada dalších problémů, jsou sice nesmírně důležité, ale je možné je řešit jenom v souvislosti a v určité návaznosti na tyto základní ideově teoretické otázky.